

О. В. Нечпорок,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології ВППО

Основи полікультурного виховання у спадщині Василя Сухомлинського

Розглядаються аспекти полікультурного виховання та їх висвітлення у педагогічному доробку В. О. Сухомлинського.

Ключові слова: полікультурність, загальнолюдські цінності, гуманізм, моральне виховання, родинне виховання.

Nechporuk O. V. Foundations of Multicultural Education of V. O. Sukhomlynskyi's Pedagogical Heritage.

The article examines aspects of multicultural education and their reflection in the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlynskyi.

Key words: multiculturalism, universal values, humanism, moral education, family education.

Постановка проблеми. Інтеграція України до європейського співтовариства ставить нові завдання перед сучасною освітою: формування й розвиток особистості з громадянським менталітетом, з гуманістичним світоглядом.

Зміна політичних та соціальних пріоритетів вимагає переходу до виховання людини, яка вміє співіснувати у полікультурному просторі.

Сьогодні полікультурність як соціальне явище зумовлена не лише міграційними процесами, а насамперед минулим і майбутнім розвитком нашої держави.

Суперечності між прагненням до зближення народів і бажанням кожної людини зберегти свою етнокультурну самобутність зумовлюють формування на основі знань і досвіду з цієї проблеми нової наукової галузі – полікультурної педагогіки. Сутність її полягає в підготовці молоді до життя й ефективної діяльності в умовах полікультурного суспільства, а завдання – виховання високоморальної особистості, яка мислить по-новому та готова нести відповідальність за власну долю та долю всього людства.

Аналіз досліджень і публікацій. Полікультурна освіта як наукова проблема розглядається в зарубіжних концепціях мультикультурної освіти (Д. Бенкс, С. Ніето та ін.), міжкультурної освіти (П. Бателаан, В. Ніке та ін.), глобальної освіти (Р. Хенві), міжкультурної комунікації (Н. Іконников, Р. Льюїс, К. Сторті, С. Тер-Мінасова та ін.), взаємодії культур (Н. Крилова, В. Тішков та ін.), міграційної педагогіки (О. Гукаленко, Г. Солдатова та ін.), етнічної психології (Н. Лебедева, Т. Стефаненко та ін.).

Серед українських дослідників полікультурної освіти відомі праці О. Сухомлинської про тенденції становлення і розвитку полікультурної освіти та виховання [9, 13–18], І. Лощенової, яка досліджує історичний розвиток полікультурного виховання.

Л. Гончаренко, О. Гриценко, Т. Клищенко, В. Кузьменко, Г. Левченко та ін. присвячували свої праці вивченню передумов запровадження полікультурної

освіти в Україні, розгляду теоретико-методичних засад формування полікультурної компетентності у юного покоління та спеціальної підготовки майбутніх педагогів, здатних діяти у поліетнічному регіоні.

Метою статті є визначення та виявлення основ полікультурного виховання в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу. У 90-х роках ХХ століття термін «полікультурна освіта» зафіксовано у Міжнародній енциклопедії освіти, де подається таке тлумачення поняття «multicultural education»: «це педагогічний процес, у якому подано дві й більше культури, які відрізняються за мовою, етнічною, національною або расовою ознакою» [12].

Слід зауважити, що кожен науковець знаходить своє тлумачення цього поняття, навіть існують різні терміни-синоніми: «полікультурна», «багатокультурна», «міжкультурна», «інтеркультурна», «мультикультурна», «кроскультурна», «бікультурна» освіта.

Кожний запропонований термін, як зауважує Ф. Асанова, має свій відтінок значення. Наприклад:

Полікультурність – це інтеграція різних культурних одиниць в один організм.

Мультикультурність передбачає наявність різних культурних, етнічних релігійних груп на одній території, їх співіснування, але ці групи не мають тісних взаємозв'язків між собою.

Інтеркультурність – це існування певних міжкультурних зв'язків (латин. inter – між, поміж).

Поняття *кроскультурний* (англ. cross – перетинатися) відображає скоріше процес адаптації людини до нових соціокультурних умов [2, 3–8].

Ще на початку ХХ століття українські педагоги С. Русова, С. Черкасенко, С. Васильченко, Я. Чепіга велику увагу приділяли проблемі полікультурної освіти. У своїх працях вони постійно звертаються до розбудови та розвитку національної освіти на науковому фундаменті передового досвіду і теоретичних досягнень західної демократичної педагогіки. Так, Яків Чепіга писав: «Добрим прикладом

є звернення до досвіду інших держав і пошуки там ради і підстав для свого життя». Перший україномовний педагогічний журнал «Світло», в якому надруковано цю статтю Я. Чепіги, мав на меті «знайомити зі всіма досягненнями людської думки в педагогічній, в широкому розумінні цього слова, сфері», а його ідеологи, творці української національної школи, про яких мовилося вище, шукали шляхи й основи інтеграції національної концепції розвитку школи в загальноєвропейському контексті.

Софія Русова – засновниця українського національного дошкільного виховання – ретельно вивчала стан освіти за кордоном, публікувала враження та досвід своєї діяльності щодо створення національних дошкільних установ, спираючись на новітні зарубіжні досягнення.

Дослідники історії української педагогіки показали успіхи вітчизняної педагогіки у сфері розвитку національної освіти після 1917 року. Україна в 1917–1920 роках проголосила принцип національної автономії в організації загальної освіти. Всі представники національних меншин, які проживали на її території, дістали можливість створення своїх шкіл. Звичайно, значна увага відводилася відродженню української мови і культури.

Як показала історія, такий підхід, з одного боку, надавав сприяння диференціації суспільства за національною ознакою, а з іншого – демонстрував спрямованість перших національних урядів України на створення нових умов для рівноправного розвитку всіх націй і національностей, які там проживали. На думку істориків педагогіки, цей період можна вважати початком державної політики розвитку полікультурної освіти через оволодіння власною національною культурою і толерантним ставленням до інших культур.

В. О. Сухомлинський став засновником полікультурного виховання радянської доби.

На думку педагога, кожен народ виробляє свою систему етичних цінностей, яка гармонізує з сукупністю загальнолюдських етичних цінностей, збагачує їх і збагачується сама. Розуміючи, що неповторна система цінностей українського етносу відображає його менталітет, особливості національної свідомості й самосвідомості, національного характеру і темпераменту, які народ постійно відтворює і розвиває через мову, фольклор, традиції, звичаї та обряди, літературу, мистецтво, культуру і науку, виробничі відносини, побут, Василь Олександрович звертається до молодих людей у книзі – духовному заповіті «Як виховати справжню людину»: «Юнаки і дівчата, ви повинні знати історію свого народу; у ваші душі мають увійти кращі народні традиції, стати для вас святим законом» [6, 177].

З розвитком освіти виникло чимало нових теорій, нових напрямків, але серед них чільне місце посідає гуманістичне виховання Василя Сухомлинського. Саме гуманістичні ідеї покладено в основу полікультурної освіти, оскільки вони дають можливість сформулювати позитивні відносини між етнічними, культурними, релігійними групами. Така освіта актуальна й необхідна для більшості держав світу, особливо тих, де суспільство складається із представників різних національностей.

Гуманізм, педагогічна толерантність і актуальність ідей видатного педагога засновані й виникли відповідно до соціальних потреб свого часу і стали явищем міжнародного масштабу. Він розглядав зміст гуманістичного виховання у поєднанні суспільних, соціальних, духовних відносин із моральним розвитком особистості: «По суті виховання є тривалою багаторічною підготовкою маленької людини до усвідомлення істини: людина – найвища цінність», – вважав великий педагог [6, 184].

В. О. Сухомлинський розробляє кодекс людської порядності; визначає і досліджує проблему виховання людської душі; протягом десяти років вивчає духовний світ особистості; переконано доводить визначальну функцію гуманістичного виховання; поступово переводить увагу на особистість дитини, її якості та структурні компоненти, що забезпечують відтворення суспільно-історичного досвіду в фактах і явищах самовираження цієї особистості [1].

«Головним у моральному вихованні буде те, щоб вирішальним поштовхом до гарних вчинків була совість і воля самих підлітків» [7, 552]. Але «людяне бачення світу не дається природою, воно здобувається працею і людськими стосунками». Працею, у якій бере участь серце – «без нього і праця не виховує», стверджував учений [8].

Спілкування – складний процес, що охоплює весь спектр людських взаємин і одночасно може виступати як: взаємодія, поширення інформації, взаємовідносини людей, їх співпереживання, взаєморозуміння. Від культури спілкування значною мірою залежить формування полікультурності школярів.

У процесі спілкування з представниками різних культур та національностей учень набуває різнобічного, соціально цінного досвіду взаємоповаги, взаємодопомоги, співпереживання.

В. О. Сухомлинський наголошує:

« – Бережи, шануй недоторканість, уразливість, ранимисть іншої людини;

– Знай, що твоє нерозумне, холодне слово може образити, вразити, розчарувати, викликати смуту, приголомшити;

– Не можна змішувати людські слабості і зло. Зі злом треба боротися. Воно нестерпне. Змиритися з ним – означає і самому стати аморальним;

– Велике зло знищувати гідність іншої людини, відчувати себе особою, що заслуговує на повагу, а іншу людину – „дрібною пилінкою”;

– Дорогим для тебе повинно бути не „мое”, а „наше”, тобто цінності, що належать суспільству, створені ним для щастя і радості всіх, кожної особистості» [11].

Через розповіді, бесіди, читання книг про історичне коріння дружби народів, про тяжкі воєнні випробування, що випали на їхню долю, про спільну працю поступово формується у дітей емоційно-ціннісне ставлення до людей іншої національності: їхнє ставлення дедалі більше виявляється в конкретній діяльності.

Відомий педагог наполягав на важливості глибокого усвідомлення вихованцями значення дружби народів для долі Батьківщини і для своєї

власної долі, що також є особливо актуальним сьогодні, коли сила будь-якої країни – в дружбі й згуртованості народів та національностей, які її населяють.

Василь Олександрович відводив величезну роль рідній мові у вихованні почуттів толерантності та дружби до представників інших національностей. Він зазначав: «Чим глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, тим більше підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів, тим активніше сприймає серце красу слова» [5].

У складний час існування будь-якого суспільства з особливою силою виявляється єдина роль міцної сім'ї для повноцінного виховання дітей. «Духовне і морально-естетичне багатство сімейного життя – найголовніша умова успішного виховання дитини» [5].

Міцність сім'ї, навіть за несприятливих умов, компенсує багато вад у громадському середовищі. Батьківщина починається із сім'ї, і найважливіші риси громадянина зароджуються в сімейному вихованні. Діти – продовження не тільки нашого роду, а й нашого соціального ладу, наших завоювань і благородних намірів. І від того, які духовні цінності візьме від нас молодь, залежатиме майбутнє нашого народу й суспільства [5].

Першооснови формування інтернаціональних почуттів закладаються задовго до школи, у сім'ї, де, власне, і бере витоки полікультурне виховання. «Повагу до батьків завжди, у всі століття старалися підтримати, а не зруйнувати. Взаємодопомога сім'ї і школи будується на взаємній повазі, без якої виховання як би „роздвоюється” і обидві сторони тільки вносять розбрат у душу дитини» [8].

Опанувавши досвід попередніх поколінь, найціннішим зі створеного людством педагог виділяє гуманістичну суть морального виховання: результат шкільного виховання повинен виявлятися в тих моральних якостях, які воно змогло передати своєму вихованцеві.

Педагог настоює на тому, що прості правила людського життя, які вироблені народом, «азбука моралі», повинні бути засвоєними назавжди, стати моральною звичкою. Малюк має з дитинства прагнути робити добро близьким, усім людям, йому повинні бути доступними поняття шляхетності й честі. Виховувати треба дитину так, щоб у неї виник потяг до самовиховання, – ціль педагогіки Сухомлинського. Він намагається виховувати молодь із багатим внутрішнім світом.

Гуманістичне виховання Василь Олександрович стверджує особливою виховною діяльністю, зі своїми власними закономірностями, які потребують часу й певних форм і методів впливу на свідомість, характер, поведінку людини [11].

У педагогічній діяльності В. Сухомлинського можна виокремити три аспекти гуманізму виховання:

- всебічний розвиток особистості;
- виховання гуманності у стосунках з іншими людьми й усім живим;
- спрямованість на благо всього людства (пошук загальнолюдських цінностей), тобто полікультурне виховання, формування культурних цінностей.

Отже, спираючись на погляди полікультурної педагогіки Василя Олександровича, ми можемо визначити, що полікультурне виховання фокусується на кількох педагогічних принципах:

- виховання людської гідності й високих моральних якостей;
- виховання для співіснування соціальних груп, різних рас, релігій, етносів і под.;
- виховання толерантності, готовності до взаємної співпраці.

Основною функцією полікультурного виховання є, насамперед, усунення суперечності між системами і нормами виховання й навчання домінуючих націй, з одного боку, та етнічних меншин – з іншого. Передбачається взаємна адаптація етнічних груп, відмова етнічної більшості від культурного диктату.

До функцій полікультурного виховання можна віднести:

- формування уявлень про різноманіття культур та їх взаємозв'язок;
- усвідомлення важливості культурного різноманіття для самореалізації особистості;
- виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей;
- розвиток умінь і навичок взаємодії носіїв різних культур на основі толерантності та взаєморозуміння.

Полікультурне виховання переслідує три групи цілей, які можна позначити поняттями «плюралізм», «рівність» і «об'єднання»:

- 1) повагу і збереження культурного різноманіття;
- 2) підтримку рівних прав на освіту і виховання;
- 3) формування в душі загальнонаціональних політичних, економічних, духовних цінностей (громадянське бачення світу ґрунтується на моральності; на основі громадянського бачення світу будується все моральне виховання).

Висновки. Здійснивши аналіз педагогічного досвіду В. Сухомлинського, ми можемо визначити, що гуманістична полікультурна педагогіка є спорідненою, бо починається із глибокого та всебічного вивчення світу дитинства. Через поєднання громадянського і сімейного виховання, моралі та мотивації, гуманізму та демократичного стилю спілкування педагог вбачає формування гідності дитини.

Індивідуалізм базується на гуманістичній орієнтації та реалізує принцип самоцінності людини, що є основою концепції виховання особистості. Переосмислення творчої спадщини В. Сухомлинського стверджує наявність усіх чинників полікультурного виховання в його гуманістичній педагогіці: здатність до збереження та відтворення народних і родинних традицій; взаємодія з людьми інших культур, мов; уміння бути толерантним до ровесників, володіти етикою поведінки, виявляти зацікавленість світом прекрасного.

Саме така особистість із її потенційними можливостями морального й духовного зростання, активністю, готовністю вирішувати проблеми нинішнього і завтрашнього днів повинна вийти зі стін сучасних закладів освіти.

Думки В. О. Сухомлинського про формування полікультурності у процесі міжнаціонального спілкування учнів сприяють успішній профілактиці

проблем, пов'язаних із міжнаціональними відносинами в класі, реалізації ефективних механізмів проти внутрішньошкільної дискримінації на расовому, конфесійному та етнічному ґрунті, формування в учнів засад громадянської солідарності, культури миру і злагоди.

Література

1. Бик А. С. Етнопедагогічні основи творчості В. О. Сухомлинського [Текст] / А. С. Бик // Європейська педагогіка і Василь Сухомлинський як сучасний педагог-гуманіст : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 75-річчю від дня народження видатного українського педагога. – К. : Акад. пед. наук України ; М-во освіти України ; Міжнар. т-во послідовників Василя Сухомлинського, 1993. – С. 82–85.
2. Лощенкова І. Ф. Полікультурний підхід до реалізації змісту педагогічної діяльності вищого закладу освіти [Текст] / І. Ф. Лощенкова // Вісн. Черкас. ун-ту. Пед. науки. – 2005. – Вип. 72. – С. 3–8.
3. Особистісно-орієнтоване навчання : програма для дітей та їх сімей [Текст]. – К. : [б. в.], 1999. – 247 с.
4. Скачкова В. В. В. А. Сухомлинский и современность: поликультурность образования и педагогические науки [Текст] / В. В. Скачкова // Пед. жизнь Крыма. – 2007. – № 9. – С. 39–41.
5. Соценко А. О. Партнерство сім'ї та школи [Текст] / А. О. Соценко // Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю (до 90-річчя з дня народження) : матеріали обл. наук.-метод. конф. 19 верес. 2008 р. – Херсон : [б. в.], 2008. – С. 102–108.
6. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину [Текст] / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976–1977. – Т. 2. – С. 177.
7. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором [Текст] / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976–1977. – Т. 4. – С. 552.
8. Сухомлинський В. А. Как воспитать настоящего человека [Текст] / В. А. Сухомлинский. – М. : Педагогика, 1990. – С. 17.
9. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей [Текст] / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2002. – № 4. – С. 13–18.
10. Сухомлинська О. В. Етнопедагогіка – засіб полікультурного виховання [Текст] / О. В. Сухомлинська // Український оглядач. – 1994. – № 8.
11. Фарфаровський В. П. Міжнаціональне спілкування як засіб виховання у педагогіці В. О. Сухомлинського [Текст] / В. П. Фарфаровський // Європейська педагогіка і Василь Сухомлинський як сучасний педагог-гуманіст : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 75-річчю від дня народження видатного українського педагога. – К. : Акад. пед. наук України ; М-во освіти України ; Міжнар. т-во послідовників Василя Сухомлинського, 1993. – 102 с. – С. 93–95.
12. International Encyclopedia of Education [Electronic resource]. – Vol. 7. – Oxford : Pergamon Press, 1994. – Access : www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc...p/.../48.pdf